

Vol 2 Issue 11 May 2013

Impact Factor : 1.2018 (GISI)

ISSN No :2231-5063

Monthly Multidisciplinary
Research Journal

*Golden Research
Thoughts*

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

IMPACT FACTOR : 0.2105

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2230-7850

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken, Aiken SC 29801	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Department of Chemistry, Lahore University of Management Sciences [PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya [Malaysia]	Catalina Neculai University of Coventry, UK	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Horia Patrascu Spiru Haret University, Bucharest, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pinteau, Spiru Haret University, Romania
Anurag Misra DBS College, Kanpur	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Titus Pop	George - Calin SERITAN Postdoctoral Researcher	Nawab Ali Khan College of Business Administration

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devrukh,Ratnagiri,MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University, Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yaliker Director Managment Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play (Trust),Meerut	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director,Hyderabad AP India.	S.KANNAN Ph.D , Annamalai University,TN
	S.Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra
	Sonal Singh	

**Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net**

सोलापूर जिल्ह्यातील ऊस शेतीच्या समस्या व त्यावर

व्ही. एल. बनसोडे , बी. टी. निकम , व्ही. बी. बंडगर

सहाय्यक, प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग विजयसिंह मोहिते-पाटील महाविद्यालय, नातेपुते
सहाय्यक प्राध्यापक व विभागप्रमुख, गोलशास्त्र विभाग विजयसिंह मोहिते-पाटील महाविद्यालय, नातेपुते
सहाय्यक प्राध्यापक उमा शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, पंढरपूर

सारांश:

भारत हा कृषी प्रधान देश असून शेती हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा म्हणून ओळखला जातो. अद्यापही ग्रामीण भागात राहणाऱ्या लोकसंख्येचे प्रमाण अधिक असून शेती व्यवसायवर अवलंबून असणाऱ्यांची संख्या मोठी आहे. 2001 च्या जनगणनेनुसार भारताच्या एकूण लोकसंख्येपैकी 71.2 लोकसंख्या ग्रामीण असून शेती व्यवसायाचे महत्त्व कायम आहे.

सोलापूर जिल्ह्यातील एकूण लागवडीयोग्य क्षेत्राचा विचार केला तर 90 एवढ्या क्षेत्रावर शेती केली जाते. परंतु यापैकी फक्त 24 इतकेच क्षेत्र हे हक्काचे उत्पन्न मिळून देणारे आहे. म्हणजेच जवळजवळ 75 क्षेत्रे निसर्गावरती अवलंबून आहेत. या निसर्गावरती अवलंबून असणाऱ्या शेतीला जलसिंचनाच्या माध्यमातून पाणी पुरविणे/ देणे गरजेचे आहे. यासाठी सोलापूर जिल्ह्यातील कृष्णा खोरे अंतर्गत येणाऱ्या जलसिंचनाच्या अपुऱ्या राहिलेल्या योजना पूर्ण करून त्याच्या माध्यमातून ओलिताखालील क्षेत्र वाढविणे. सोलापूर जिल्ह्यातील हक्काच्या उत्पन्नाचे शेती क्षेत्राचे विभाजन असमान पध्दतीने झालेले असल्यामुळे साहजिकच त्याचा परिणाम आर्थिक विषयमता निर्माण होण्यावर होत असतो. ही आर्थिक विषयमता दूर करण्यासाठी दृष्टीने प्रादेशिक समतोल विकास करण्यासाठी अतिशय नियोजनबद्धरीतीने जलसिंचन योजनांचे नियोजन करणे क्रमप्राप्त आहेत

प्रस्तावना :-

माणसाला जगण्यासाठी आवश्यक असणारे अन्नधान्य, जमीन, फळे इत्यादीचे उत्पादन शेतीमध्ये होते. या शिवाय शेती मालावर आधारीत अनेक उद्योग व्यवसायाची निर्मिती होते. उदा-साखर उद्योग, सुती वस्त्र उद्योग, विविध प्रक्रिया उद्योग इत्यादी तसेच शेती निगडीत दुग्ध व्यवसाय, कुकुटपालन, मातृच पालन इत्यादी व्यवसाय चालतात. एकूण शेती प्रगतीत औद्योगिक चालणा मिळते. तर शेती व औद्योगिक प्रगतीत सृजीच सेवा क्षेत्राचीही प्रगती होते. याचा विचार करता कृषी प्रधान भारताचा विकास म्हणजे शेतीचा विकास होय. या दृष्टीने शेती क्षेत्राचा अभ्यास महत्त्वाचा आहे.

भारतातील महाराष्ट्रात हे शेती व्यवसायात अग्रेसर असणारे राज्य असून देशाच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्रफळा पैकी जवळजवळ 10 क्षेत्र महाराष्ट्राचे आहे. यात महाराष्ट्राच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्रफळा पैकी (308) लक्ष हेक्टर शेती योग्य क्षेत्र 70 (216) लक्ष हेक्टर आहे. महाराष्ट्राच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्रफळाच्या जवळजवळ 5 ल. (4.83) हे एकट्या सोलापूर जिल्ह्याच्या वाटचाला आहे. त्यापैकी 90 क्षेत्र शेती खाली आहे. याचाच अर्थ सोलापूर जिल्हा हा शेती व्यवसायाच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचा ठरतो आहे.

सोलापूर जिल्ह्यातील एकूण लागवडी योग्य क्षेत्रापैकी 83 क्षेत्रफळात शेती व्यवसाय केला जातो. तर उर्वरित 17 क्षेत्रफळाचा वापर इतर बाबीसाठी म्हणजे रस्ते, वनीकरण, जलप्रकल्प, शहरे व वसाहतीसाठी होतो. यावरून सोलापूर जिल्हा कृषी प्रदान म्हणूनच ओळखला जातो. असे असले तरी या जिल्ह्याचे भौगोलिक स्थान विचारात घेता पर्जन्य छायेच्या प्रदेशात गणला जातो. तथापी मानवी प्रयत्नामुळे लागवडी योग्य क्षेत्राच्या 24 क्षेत्रात बागायत शेती केली जाते. तर उर्वरित 76 क्षेत्रात कोरड वाहु शेती केली जाते. तथापी आलीकडील काळात शेती क्षेत्राला अनेक समस्यांनी ग्रासले आहे. त्यामुळे सदरच्या शोध निबंधात शेती क्षेत्राच्या सद्यस्थितीचा अभ्यास करण्याचा प्रयत्न आहे.

उद्देश ;खरमबजपअमद्ध-

- 1) सोलापूर जिल्ह्यातील शेतीचे स्वरूप विषद करणे.
- 2) लागवडी योग्य क्षेत्रफळापैकी बागायती क्षेत्राचा अभ्यास करणे.
- 3) बागायती क्षेत्रापैकी शेतीच्या समस्या विचारात घेवून त्यावरती उपाय योजने.

अभ्यासपध्दती (Methodology)-

प्रस्तुतच्या शोध निबंधासाठी मिळविलेली माहिती प्राथमिक व दुय्यम द्वितीय अशा दोन्ही स्वरूपाची आहे. भारताच्या शेती स्वरूपाची माहिती गोळा केली. सोलापूर जिल्ह्याच्या शेती स्वरूपाची माहिती दुय्यम सामुग्रीच्या आधारे गोळा केली. संबंधी माहितीचा तत्ता तयार करून आकृतीच्या आधारे ठळकपणे आधारेखीत केली. संबंधी माहितीचे तर्कसंगत पृथक्करण करण्यात आले. त्याचबरोबर सोलापूर जिल्ह्यातील शेतीच्या समस्या आधारेखीत करून उपाय मांडले.

Title : सोलापूर जिल्ह्यातील ऊस शेतीच्या समस्या व त्यावर
Source: Golden Research Thoughts [2231-5063] व्ही. एल. बनसोडे , बी. टी. निकम , व्ही. बी. बंडगर yr:2013 vol:2 iss:11

विवेचन(Analysis)-

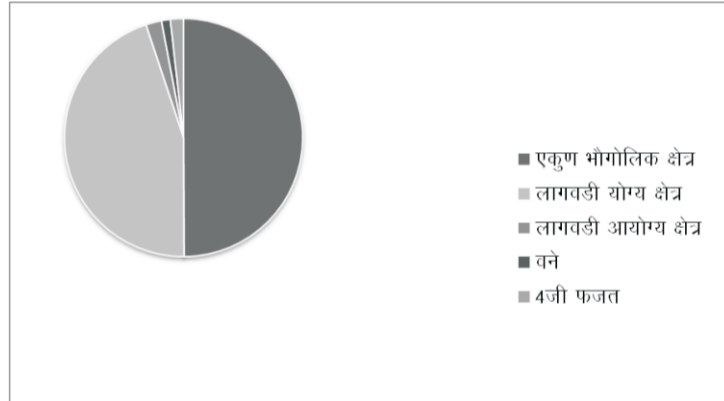
महाराष्ट्र राज्यातील शेती या व्यवसायाच्या दृष्टीकोनातून सोलापूर जिल्ह्याचे महत्त्व अनन्य साधारण आहे. कारण महाराष्ट्राच्या एकूण भौगोलिक क्षेत्रफळापैकी 5 (4.83) इतका वाटा एकट्या सोलापूर जिल्ह्याला लागलेला. या जिल्ह्यातील एकूण भौगोलिक क्षेत्राचा वापर पुढील प्रमाणे झालेला आहे.

**तक्ता क्रमांक 1
सोलापूर जिल्ह्याचे भूमी उपयोग (2010-11)**

अ. नं.	भूमी उपयोग	क्षेत्र (हेक्टरमध्ये)	टक्केवारी	अंशात्मक मूल्य
1	एकूण भौगोलिक क्षेत्र	1487843	100	360
2	लागवडी योग्य क्षेत्र	1339106	90	324
3	लागवडी आयोग्य क्षेत्र	63411	4.26	15
4	वने	31942	2.41	8
5	इतर वापर (चराऊ कुरणे व बिगर शेती वापराखालील क्षेत्र)	53181	3.57	13

संदर्भ - जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन (सोलापूर जिल्हा)

वरील तक्ता क्र. 1 व आकृती क्र. 1 वरून असे लक्षात येते की, सोलापूर जिल्ह्यातील एकूण भौगोलिक क्षेत्रफळापैकी 90 क्षेत्र हे लागवडी योग्य आहे व 2.41 इतके क्षेत्र वनराई खाली आहे. सोलापूर जिल्ह्यातील लागवडी आयोग्य क्षेत्र 4.26 तर इतर वापरासाठी 3.57 क्षेत्र वापरले जाते. वरील भूमिउपयोजन आकडेवारी वरून असे लक्षात येते की, या जिल्ह्यातील एकूण भौगोलिक क्षेत्रापैकी 90 इतका वाटा लागवडी योग्य क्षेत्राचा आहे. असे असले तरी या जिल्ह्याचे भौगोलिक स्थान पाहता या जिल्ह्यातील लागवडी आयोग्य क्षेत्रापैकी 24 इतक्या क्षेत्रांमध्ये हक्काच्या उत्पन्नाची शेती केली जाते. या ओलीत क्षेत्राचे वितरण देखील जिल्ह्यामध्ये समान झालेले आहे. हे पुढील तक्त्यावरून स्पष्ट होते.

तक्ता क्रमांक 2
सोलापूर जिल्ह्यातील तालुका निहाय लागवडी योग्य व
ओलिता खालील क्षेत्र (2010-11)

अ. क.	तहसिल	एकुण लागवडी खालील क्षेत्र	ओलिता खालील क्षेत्र	ओलिता खालील क्षेत्र टक्केवारी
1	करमाळा	127639	27349	21%
2	माढा	126988	31886	25%
3	बाशी	126287	18889	15%
4	उत्तर सोलापूर	52952	6719	13%
5	मोहोळ	97025	21618	22%
6	पंढरपूर	93681	40337	43%
7	मंगळवेढा	96323	14106	20%
8	संगोला	84541	17883	21%
9	माळशिरस	137643	50970	37%
10	दक्षिण सोलापूर	105948	14386	15%
11	अक्कलकोट	109495	21647	20%
	एकुण	1131522	267300	24%

संदर्भ - जिल्हा समाजिक व आर्थिक समालोचन

वरील तक्ता क्र. 2 वरून असे दिसून येते की, सोलापूर जिल्ह्यातील पंढरपूर व माळशिरस तालुक्यात सर्वाधिक क्षेत्र ओलिताखाली असून ते अनुक्रमे 43 व 37 आहे. तर सर्वात कमी ओलिता खालील असलेले क्षेत्र हे उत्तर सोलापूर, दक्षिण सोलापूर व बाशी या तालुक्यातील आहे. ते अनुक्रमे 13, 15 व 15 इतके आहे. यावरून असे स्पष्ट होते की, फक्त पंढरपूर व माळशिरस या दोन तालुक्यामध्ये ओलिताखालील क्षेत्र आधिक आहे. याचे कारण असे की, या दोन तालुक्याला निरा उजवा कालवा व िमा / उजनी उजवा व डावा कालवा सिंचन योजना ला लेली आहे. या तालुक्याला जास्तीतजास्त जलसिंचनाच्या सुविधा पुरविल्या गेलेल्या आहेत. उर्वरित क्षेत्र मात्र आजही जलसिंचनाच्या सुविधेपासून वंचित आहे.

जरी सोलापूर जिल्ह्यातील पंढरपूर व माळशिरस या दोन तालुक्यांनाच जलसिंचनाच्या सुविधा जास्त प्रमाणात पुरविल्या गेल्या असल्या तरी याच तालुक्यातील पिक रचनेचा विचार करता माळशिरस तालुक्यात एकुण ओलिताखालील क्षेत्रापैकी (50,970 हेक्टर) फक्त 17,306 हेक्टर म्हणजे 34 एवढ्याच क्षेत्रास ऊसाचे पिक घेतले जाते. तर पंढरपूर तालुक्यात एकुण ओलिता खालील क्षेत्राच्या (40,337 हेक्टर) 49.6 मध्ये म्हणजेच 20,000 हेक्टर क्षेत्रात फक्त ऊसाचे पिक घेतले जाते. यावरून असे दिसून येते की, सोलापूर जिल्ह्यातील पंढरपूर व माळशिरस तालुक्यात हक्काचे उत्पन्न मिळविणारे पिक म्हणून ऊस शेतीचे महत्व आधोरेखीत होते. परंतु आलीकडे याही शेतीला अनेक समस्यांनी ग्रासले आहे. या समस्या पुढील प्रमाणे -

- 1) ऊस हे नगदी पिक असून येथे उत्पन्नाची शासवती असल्याने बहुतांश शेतीमध्ये ऊस पिक घेण्याची प्रवृत्ती आढळून येते. मात्र यामुळे सतत एकच एकच पिक घेतले जात असल्यामुळे शेतीचा कस घटत असून दर हेक्टरी उत्पादन घटत आहे. उदा.-10 वर्षांपूर्वी दरहेक्टरी 100 ते 110 मे. पूर्णांक टन ऊस उत्पादन होत असे मात्र सध्या दर हेक्टरी 70 ते 80 मे. टन येवढे उत्पादन घटलेले दिसून येते.
- 2) आलीकडे शेतीसाठी सेंद्रीय खता ऐवजी रासायनिक खतांचा वापर वाढत आहे, परिणामी जमीनीची उत्पादन क्षमता घटत असल्यामुळे त्याचा ऊस उत्पादनावर अनिष्ट परिणाम झालेला दिसून येतो.
- 3) बहुतांशी शेती निसर्गावर अवलंबून आहे. यातच दुष्काळाचे सततच आढळते. त्याचबरोबर उपलब्ध पाण्याचे योग्य नियोजन नसल्यामुळे शेतीसाठी नियमित पाणी उपलब्ध होत नाही. त्यामुळे शेती उत्पादन कमालीचे घटत आहे.
- 4) सोलापूर जिल्ह्यातील शेती उत्पादन क्षमता वाढविण्यात ंडवल व तंत्रज्ञानाचा अाव असलेला दिसून येतो. शेतकऱ्याकडील अपुरे ंडवल, ंडवल पुरवठा करणाऱ्या संस्थांची कमतरता इत्यादीमुळे पुरेशा ंडवला अावी आधुनिक पध्दतीने शेती करण्यास समस्या निर्माण होतात.
- 5) महाराष्ट्रातील साखरेचे दर व वितरण निश्चित करण्याचे कार्य केंद्र सरकार करते. (सर्वच राज्यातील) मात्र हे धोरण लागू करताना इतर राज्याच्या तुलनेने महाराष्ट्रावर नेहमीच अन्याय होतो. याचे कारण महाराष्ट्रातील व इतर राज्यातील उत्पादन खर्च मोजण्याच्या पध्दतीत फरक आहे. त्यामुळे महाराष्ट्रातील ऊस उत्पादकांचा तोटा होतो. (उदा.-उत्तर प्रदेश व बिहार येथील शर्करांश सरासरी 9 आहे. तर महाराष्ट्रातील शर्करांश 11 आहे.) त्यामुळे सोलापूर जिल्ह्यातील ऊस उत्पादकांचा तोटा होतो.

उपाय -

- 1) सोलापूर जिल्ह्यातील ओलीताखालील शेतीत पीक रचनेत अुलाग्र बदल करणे आवश्यक आहे. व शेतीची उत्पादन क्षमता वाढवण्यासाठी आधुनिक तंत्रमानाचा वापर वाढविणे गरजेचे आहे.
- 2) जमिनीची प्रत कायम टिकवून उत्पादन क्षमता वाढविण्यासाठी रासायनिक खतांचा वापर कमी करून सेंद्रीय खतांचा वापर वाढविणे गरजेचे आहे. उदा. शेणखत, गांडूळ खत, कपोष्ट खत, जैविक खत इत्यादी.
- 3) शेती व्यवसायासाठी बारामाही व नियमित पाण्याची गरज असते याचा विचार करता नियमित पाणी पुरवठ्यासाठी केवळ उपलब्ध पाणी साठ्यावर अवलंबून न राहता पाणी साठवण्याच्या योजना हाती घेणे गरजेचे आहे. उदा. शेततळी बांधणे, जल पातळी वाढविण्यासाठी रेन वॉटर हार्वेस्टिंग करणे, गाव ओढे व तलावा यांच्यातील गाळ काढून त्यांना पुर्नजीवीत करणे, शेतीची बांध बंदिस्ती करणे.
- 4) शेतीमध्ये आधुनिकीकरण करून शेतीची उत्पादन क्षमता वाढविण्यासाठी शेतकऱ्यांना ंडवल पुरवठा करणाऱ्या विविध घटकाकडून पुरेसा व वेळेवर ंडवल पुरवठा होणे आवश्यक आहे.
- 5) ऊस शेती करणाऱ्या शेतकऱ्यांना उत्पादन वाढीला प्रोत्साहन देण्यासाठी ऊसाला योग्य दर मिळाला पाहिजे. त्याचबरोबर उद्योग जाचक अटीमुक्त करणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष (Conclusion)–

सोलापूर जिल्ह्यातील एकुण लागवडीयोग्य क्षेत्राचा विचार केला तर 90 एवढ्या क्षेत्रावर शेती केली जाते. परंतु यापैकी फक्त 24 इतकेच क्षेत्र हे हक्काचे उत्पन्न मिळून देणारे आहे. म्हणजेच जवळजवळ 75 क्षेत्रे निसर्गावरती अवलंबून आहे. या निसर्गावरती अवलंबून असणाऱ्या शेतीला जलसिंचनाच्या माध्यमातून पाणी पुरविणे / देणे गरजेचे आहे. यासाठी सोलापूर जिल्ह्यातील कृष्णा खोरे अंतर्गत येणाऱ्या जलसिंचनाच्या अपुऱ्या राहिलेल्या योजना पूर्ण करून त्याच्या माध्यमातून ओलिताखालील क्षेत्र वाढविणे. सोलापूर जिल्ह्यातील हक्काच्या उत्पन्नाचे शेती क्षेत्राचे विाजन असमान पध्दतीने झालेले असल्यामुळे साहजिकच त्याचा परिणाम आर्थिक विषयमता निर्माण होण्यावर होत असतो. ही आर्थिक विषयमता दूर करण्यासाठी दृष्टीने प्रादेशिक समतोल विकास करण्यासाठी अतिशय नियोजनबद्धरीतीने जलसिंचन योजनांचे नियोजन करणे क्रमप्राप्त आहेत.

सोलापूर जिल्ह्यातील हक्काच्या उत्पन्न देणाऱ्या शेती व्यवसायातील पीक रचनेचा विचार करता ऊसासारख्या पीकाखालील असणारे क्षेत्रासाठी वापरले जाणारे पाणी आधुनिक जलसिंचनाच्या पध्दती वापरून (उदा.टिबक सिंचन, बायवॉल सिंचन सारख्या) पाणी वाचवून ते पाणी इतर शेतीसाठी देवून जलसिंचनाखालील क्षेत्र वाढविणे यापुढील शेती या व्यवसायाकडे अधिकाधिक लक्ष देवून रोजगार निर्मितीच्या संधी उपलब्ध करून देवून जो सध्या देशाला फार मोठ्या प्रमाणात ंडसावणारा बेकारीचा प्रश्न आहे तो कमी करणेसाठी नियोजनबद्ध पध्दतीने शेती विकासकरणे गरजेचे आहे. ग्रामीण ागातील मानवी श्रम ग्रामीण व शेती विकासासाठी वापरून शेतीचा व ग्रामीण ागाचा विकास केला पाहिजे.

संदर्भ –

- 1) प्रा. सी. डी. देशपांडे व डॉ. मो. द. तावडे; महाराष्ट्राचा ूगोल
- 2) प्रा. डॉ. सी. टी. पवार व इतर ; ारताचा ूगोल.
- 3) डॉ. आप्पासाहेब पवार; एकविसाव्या शतकातील संघर्षाची ठिणगी....पाणी
- 4) जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन (सोलापूर जिल्हा)
- 5) महाराष्ट्रातील आर्थिक पाहणी 2010–2011
- 6) डॉ. प्रकाश सावंत; ारताचा ूगोल, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
- 7) ज्ञानेश्वर मेघे कृषी समस्या आणि ग्रामीर विकास
- 8) प्रा. डॉ. स. श्री. मुतालीक देसाई, प्रा. सौ. डॉ. निर्मल ालेराव ग्रामीण अर्थशास्त्र
- 9) Sadhu A. N., J. Singh : Agricultrual Problems in India

Publish Research Article International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished research paper.Summary of Research Project,Theses,Books and Books Review of publication,you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed,India

- * International Scientific Journal Consortium Scientific
- * OPEN J-GATE

Associated and Indexed,USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Databse
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005,Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net